

ПРЕГЛЕД

Чешки увод в тоталитаризма

(„Proč nejsem komunist“, Praha, 1990)

Неотдавна в Прага се появиха и изчезнаха яко дим 50 000 екземпляра от книгата „Зашо не съм комунист“. Издателската инициатива на „Ческа експедице“ всъщност наново тиражира хрумването на блестящия журналист и последователен антикомунист Фердинанд Пероутка от края на 1924 г., предоставил своето независимо списание „Прштомност“ на десетина изтъкнати интелектуалци да отговорят на анкетата „Зашо не съм комунист“. В анонса ѝ е посочен поводът за нейното възникване: в тесен кръг от некомунисти попада един комунист, на когото останалите започват да се извиняват защо не могат да бъдат комунисти и след това всеки от тях решава писмено да изложи причините. Първият е Карел Чапек, чийто изчерпателен и концептуален отговор се дисоциализира от анкетата и придобива самостоятелен начин на възприемане. Чапек включва своя отговор във философския си компендиум „За обикновените неща или Зоон политикон“ (1932), и с това обрича на почти половинвековно забвение този сборник със себеназоваващи се текстове. С някои съставителски уговорки есето „Зашо не съм комунист“ излиза за трети път едва в XIV том от събраните му съчинения (1988). В началото на „нежната революция“ безконтекстови откъси от него бяха налепени като дацизбао по станции на пражкото метро и масово бяха възприемани като позиция на демонстративен антикомунизъм. През миналата година в самиздатската поредица „Простор“ на „Ческа експедице“, издала от 1978 до 1990 г. над 150 тома в машинопис, за пръв път бяха разпространени отговорите на оригиналната анкета „Зашо не съм комунист“. Сегашното първо официално издание, чийто инициатор е Яромир Хоржец, бе посрещнато не само като свръхактуализирано опресняване на читателската памет, като почти безплатен опреснителен курс по антикомунизъм, но и като видима провокация към модната в постсоциалистическите страни антикомунистическа аргументация екс офо. Необремененият с пещерни пристрастия или с конюнктурни връзки д н е ш е н прочит на т о г а в а ш н а т а анкета несъмнено дава възможност да се надвикне в спецификата на чешкия увод в тоталитаризма, а не в наръчник по изтънчен антикомунизъм или пък в помагало по натрупване на първоначални посттоталитарни дивиденди. В последното имах възможност да се убедя не само в Прага, но и във Варшава (там в началото на октомври се проведе Чапекова конференция), докато слушах политологическия доклад на досегашния ортодоксален комунистически представител на полската бохемистика Витолд Навроцки за Чапековото есе „Зашо не съм комунист“.

Но все пак: какво назовават и какво предугаждат отговорите на анкетата? Замислени като индивидуална реакция, те досущ си приличат по две неща — не правят политически инструктаж, но въпреки това са инструктивни текстове; основават се не само върху неприемането на марксисткото учение, но и на ленинската практика (само Лангер и Копта познават лично руския революционен опит). Характерът на експликацията и антиципацията в тях е предопределен от авторската тактика на К. Чапек да се и з п о в я д в а, а не да п р о п о в я д в а: да се оправдава „защо той не е“, без да напада — „защо другите са“; защото симпатизира на бедните слоеве и не приема лозунга на комунизма и морала на комунистите — властта, а не помощта; защото има твърде некомунистически темперамент и смята, че е по-важно да се осигурят парче хляб и въглища за печката днес, отколкото революция след двадесет години. Чапек по принцип не приема бруталните генерализации, но се изкушава да обобщи, че ненавистта, незнанието и изконното недоверие изграждат психическия свят на комунизма, като определя неговия метод на мащабен опит за международно неразбирателство, тъй като е основан на насилието.

Като проверка на личната съвест в полемика с проповядвания и практикувания тогава комунизъм¹, влизат и останалите участници в анкетата, които подобно на К. Чапек изтъкват на преден план хуманните съображения. Неговият брат, художникът и белетристът Йозеф Чапек, изповядва: „Не съм комунист, защото обичам човека, защото изпитвам повече уважение и обич към всеки труд, отколкото към която и да е власт.“ Драматургът Франтишек Лангер с идеята за съхраняването на обикновения човек отхвърля комунистическото доктринерство. Правейки паралел между ранното християнство и комунизма, бившият министър на здравеопазването Ладислав Прохазка заключава: „Най-фаталното за цялото движение е, че идеите и убежденията трябва да се внушават на хората чрез насилие. . .“ Аналогично протестира и интровертният поет Франя Шрадек, ненавиждащ иначе публицистичните изяви: „Предпочитам да чувам думата свобода, а не диктатура; по обичам думата човек, отколкото думата маса.“ В своето монологично пререкание с комунизма бившият участник в Чехословашката легия в следреволюционна Русия, писателят Йозеф Копта, трезво набелязва крещящите противоречия между теоритичните на болшевиизма и неговата практика, като се опитва да си представи и образа на социалната революция в Чехословакия. Историческият паралел между т. нар. таборити (радикалното крило в хуситството) и утопичния социализъм дава повод на прозаика Ян Хербен да прогнозира: „В бъдеще едва ли някой гений ще се опита да създава комунизъм, поне дотогава, докато не бъде открита нова форма на самодисциплина, която би потиснала човешките слабости, и най-вече егоистичното удоволствиене от частната собственост, от онова, което е само мое, па макар и това да е официалният ми костюм, какъвто нямат моите ближни. Споменът за руския болшевиизъм вероятно ще ни спласва няколко века.“ В пряка зависимост от Масариковата критика на Маркс е несъгласието на юриста професор Ярослав Калаб с комунизма. Възбунност въздейството на Т. Г. Масарик личи във всички монолози на тема „Защо не съм комунист“, особено що се отнася до социалния въпрос, за неговата морална същност и за насилието. „Маркс няма чувство за ис-

тинското развитие — споделя в края на миналия век проф. Масарик, — за постепенно усъвършенствуване, за него смисълът на живота и света се крие в дуалистичната противоположност. . . Това е съвсем неорганично свързване на песимизъм и оптимизъм, неразбиране на многостранността на човешкия характер и неговата естествена слабост.“ Неверие в правотата на комунистическата теория, съмнение в комунистическите идеали и неприемане на комунистическата практика — тези три аргумента използва в своята полемика ученият Ярослав Кршиженецки. А последният участник в полемиката, поетът Рихард Вайнер, е повече от предвидлив: „Не съм комунист от Третия интернационал, защото такъв може да бъде само онова същество, което има в излишък толкова тъжна и жестока надменност, че не вижда отвратителния ужас, лъхаш от думите на такива като Сталин и Зиновиев. . .“

Своеобразен послеслов на анкетата е статията на Пероутка „За червеното и сивото знаме“ (1925), която е включена и в представяната книжка. След действителния послеслов от Я. Хоржец са поместени три разсъждения на тема „Защо съм комунист“, породени от полемиката „Защо не съм комунист“: „Заблудите на Карел Чапек“ от пролетарския поет Йозеф Хора, „Защо не са комунисти“ от пролетарския белетрист Иван Олбрахт и „Писмо от Прага“ от пролетарския писател и критик Станислав Костка Нойман. Частичната финална диалогизация на тази монологична книжка предоставя на днешните читатели най-малко две възможности за афектация: първата произтича от обстоятелството, че е прочел нетипични за жанра на анкетата типологически мотивирани отговори, а не сухи резюмета на личната ситуация спрямо поставения проблем; втората е продиктувана от откритието на тъждествеността между анализите и прогнозите от средата на 20-те години и практиката на тоталитаризма. И в двата случая на възприемане уводът в тоталитаризма и поука от него си запазват значенията на прозрение заради болката и на болка от прозрението.

Величко Тодоров

“The Future of Literary Theory. New Essays by Twenty-Five Leading Critics and Theorists”, edited by Ralph Cohen; New York and London: Routledge, 1989

От 60-те години насам литературознанието търпи изключителни промени. В континентална Европа то завинаги обръща гръб на историкопозитивистичния филологически подход, а във Великобритания, Северна Америка и Австралия — на неспасяемо емпиричната „нова критика“. За новата ориентация на литературоведите в англоезичните страни безспорни заслуги има американското акаде-